

Одним з невтомних пропагаторів відродження українського міста був професор М. Желехівський. Він, разом з відомим міщанином-народовцем, який підтримував стосунки Львова з Києвом, Михайлом Диметом, заснував у Львові 1872 р. міщанське Т-во "Побратим". За їх прикладом пішли менші міста, відроджуючи наші давні традиції міщанських братств. У 1874 р. постали Т-во "Поміч" у Підгайцях і "Надія" в Збаражі, 1875 р. "Порука" в Помор'ях, "Руський Цвіт" у Глинянах. Ініціатива в тому напрямку походила здебільшого від української інтелігенції; від неї йшли перші пожертви на національно-освідомні заходи серед загроженого асиміляцією міщанства та на засновні фонди товариств. Щоб вирвати з рук лихварів збідніле міщанство, поставили під тією самою назвою "Каси" товариств, вели акцію дрібної ощадности, пробували закуповувати гуртом матеріали для своїх членів-ремісників.

До 1876 р. галицька українська преса нотувала деколи вістки про організацію самопомоги на східньо-українських землях, найчастіше львівська "Правда" (1867-1880), що була спільним органом наддніпрянців та галицьких народовців.⁴³

6. "Лицем до органічної праці", – Володимир Навроцький і його вплив на сучасників

Рівночасно з економічною депресією в половині 1870-их років, коли на українців під Росією каменем лягли утиски рідної мови й громадської праці, почалася також плянова нагінка й на український рух у Галичині.

Польська преса стала нацьковувати австрійський уряд на "русинів", вказувати на них, як на небезпечний суспільно й політично для держави елемент. Почалися тоді між молоддю обшуки й арешти – одних і тих самих осіб "за трираменний хрест, за схизму й за соціалізм". За "нігілістично-соціалістичну" пропаганду заарештували й судили тоді не тільки молодого І. Франка, арештовували за неї питомців духовної семінарії, "находили" її в церковних євангеліях і молитовниках, – в самому їх письмі й мові.⁴⁴ Розсівали тоді вороги, як і не раз пізніше, безпідставні провокаційні чутки, буцімто оті молоді люди підготовляли між населенням жидівські погроми.

Така "практика" в Галичині з польської намови не перешкоджала австрійському урядові в той же час кокетувати із своїми віденськими соціалістами, щоби мати з них союзників у непорозуміннях із Римом та наслідувати німецького канцлера Бісмарка, який тоді також шукав примирення із своїми соціалістами.

У такій згущеній атмосфері, на межі 70-80-их років, дозрівають народовці, зміцнюють свою самооборону. І в деяких старших, що пристали до цієї акції, і в молодших розвіваються надії на цесаря та опіку з боку уряду, бо щораз виразніше було видно, що "русинів" жертвувано та що треба проти бідноостайно стати.

В галицьких народовців приймається й стає щораз популярнішим гасло так зв. "органічної праці", – усвідомлення необхідности доповнювати й підсилювати всебічні національні стремління громадською економічною організацією. У поєднанні з просвітньою акцією, громадські економічні організації мали створити підстави для політичних змагань галицьких українців. Від початку 80-их років аж до 1-ої світової війни це гасло набирало щораз конкретніших форм і свідомо-спрямованої пляновости в умах і діях національного проводу українців під Австрією.

Головним речником звернення народовців "Лицем до організаційної праці" у тих критичних роках був Володимир Навроцький, який вирізнявся "тверезим мисленням і щирим та глибоким патріотизмом".

Володимир Навроцький

Володимир Навроцький, як і щирий його друг Володимир Барвінський (1850-1883), також здібний правник і економіст-теоретик, перший редактор "Діла", – обидва вони намагалися на ґрунті органічної праці об'єднати розбиті тоді національні сили в краю. Обидва шукали спільної платформи, на якій всі могли б погодитися при конкретній роботі для народу – і молоді народовці, і "старорусини".

Шукали вони також правильної синтези національного й соціального моментів; обоє пильно приглядалися і до тих суспільних течій, які тоді змагалися на Заході.

І західній соціалізм, у якому тоді ще переважали етичні елементи, й демократизм, – галицькі народовці намагалися погоджувати із своїм націоналізмом, тобто палкою любов'ю до поневоленого краю й народу, та із своїм християнським світоглядом і національними традиціями.

Близький приклад сусідів-поляків оберіг їх від національної байдужості космополітів (це згодом зберегло і молодого Франка).

Також і в ділянці господарській вчилися народовці в сусідів, які були тоді гнобителями в Галичині, але й самі були гноблені прусаками та гоїли рани в російській займанщині після невдалого повстання 1863 р. У той час поляки також переходили на своїх землях під російською й пруською займанщинами до органічної праці, як необхідного підготовного етапу у визвольних планах. Їх методи боротьби з Бісмарком були добре відомі українським народовцям.

Цей реальний патріотизм Навроцького характеризував згодом його вірний послідовник, реалізатор його думок, передовий сподвижник тієї української "органічної праці" в Галичині – Євген Олесницький. Патріотизм свого старшого товариша, що мав на нього й на інших такий вплив, – "це не була сама форма, що не в одного кінчиться на буквах і обряді; форма та була начинена живими моральними і матеріальними інтересами... був то національний патріотизм, що не кінчався на деклямації, – але глядів глибоко в народне життя, не шадив гірких слів і гіркої правди чужим і своїм... І як вдячно згадує Русь тих, що перші пробудили її до національного життя й поклали підвалини до розвитку рідного слова й літератури, так вдячно записала вона ім'я Володимира Навроцького, як чоловіка науки на економічному полі й найсильнішого речника найжизненніших прав і інтересів народніх"⁴⁵

Володимир Навроцький⁴⁶ народився 18 листопада 1847 р. в Котузові, Бережанського повіту. Батько-священик мав велику родину і не міг достатньо допомагати синові під час студій. У гімназії вчився Навроцький у Станиславові, і вже тоді вибився на провідника місцевої учнівської напівтаємної "Громади". Вивчав право у львівському університеті, в роках 1866-1871. Не маючи матеріальної змоги досягнути становища судді чи адвоката, він після закінчення студій мусів погодитися із скромною посадою державного фінансового урядовця, щоб мати змогу допомагати батькові й молодшій рідні.

Ще студентом В. Навроцький виявив схильність до глибшої спостережливості довкілля, до соціально-економічних проблем, до їхньої цифрової вимови та швидкої і вдумливої їх аналізу. Згодом його покликання ще більше допомогло йому наблизитися до тих явищ життя, до народніх потреб, а знання кількох чужих мов уможливило жвавий безпосередній контакт із соціально-економічною наукою того часу (яку він, навіть у важких обставинах своєї професійної праці та родинного життя, пристрасно вивчав).

Під час університетських студій у Львові Навроцький завжди був попереду та ще й при "чорній роботі" у "Просвіті"; став одним з найдіяльніших співробітників "Правди", засн. 1867 р., – спільного тоді органу галицьких народовців і передових "громадян" з Великої України, тобто Наддніпрянщини.

У "Просвіті" в 1870-72 рр. Навроцький був секретарем Виділу, співробітником, редактором і коректором її перших видань, у "Правді" з'явилися його перші "Земле- й народописні картини". Від 1896 р. – як згадували його товариші – Навроцький "проводив львівською громадою, був її душею й передовим робітником, своєю лагідною та розважною вдачею гуртував і годив у ній старших і молодших". Він вказував їм, що виконання програми їх діяльності слід починати від "пізнання власної хати".

Тоді познайомився В. Навроцький з М. Драгомановим, довго листувався та співпрацював із ним, хоча часто критично ставився до його поглядів; був у контакті й громадській співпраці з іншими передовими українцями з-над Дніпра, писав у виданнях женецької "Громади", "Київському Телеграфі", в ліберальних "Вестнику Европы" й "Одесскому Вестнику" та ін.

За громадську працю та критичні статистично-економічні статті в пресі, намісник граф Голуховський, який тоді очолював адміністрацію Галичини, перевів Навроцького з рідної околиці на службу до "Малопольщі", тобто на захід Галичини. Там влада доручала Навроцькому важкі й прикрі завдання по боротьбі з фінансовими й митними проступками. Там же нагло померла при родах його перша дружина, а туга за рідними сторонами, важкі обставини праці, невдале друге подружжя підсилили грудну недугу і ще цілком у молодому віці В. Навроцький помер 1882 р. Він згорів, казали сучасники, – так само, як наступного року "спалився на народній роботі" другий Володимир, товариш першого, редактор "Діла" В. Барвінський.

Ім'я й наукова діяльність Навроцького, його публіцистичні праці про стосунки в краю, критика соціально-економічної політики австрійського уряду та його польських виконавців були відомі українським громадським діячам обабіч кордону; прислухався до його цифрових аргументів і уряд та свої й ворожі представники в соймі й парламентах. Рахувався з ним, як бачимо з листування, і Драгоманів, з яким Навроцький часто полемізував, бо виходив у своїх працях і поглядах звичайно не з теорії, з доктрин, запозичених з чужого поля, а з реальних відносин життя рідного народу, його пекучих проблем і потреб. За те й називав його Драгоманів "найрозумнішим народовцем".

Однією з перших значних статистичних праць В. Навроцького була рецензія на статистику людности Галичини польського вченого В. Рапацького;

це фактично окрема наукова праця, з критичною аналізою даних, з поправками та громадсько-виховними висновками на тему суспільно-економічних відносин Рідного Краю. У ній повно цифрових порівнянь суспільно-економічних відносин українського народу та його сусідів, роздумів над причинами невідрадних обставин краю. Між ін., Навроцький часто покликається на американського економіста Н. С. Carey'а згадує його оцінку торгівлі, економічних асоціацій, теорію ренти і т. д. Carey подобається Навроцькому протиставленням песимістично-механічним теоріям економічного лібералізму, обороною права народів на самостійне гармонійне-всєбічне культурне й господарське життя.

У "Письмах з Галичини" до "Київського Телеграфу" писав Навроцький про причини й наслідки "Віденського краху" 1873 р. в Австрії й Галичині, про виборчі махінації, про лихву, пиятику та акцію тверезости, про початки діяльності "Просвіти" і дальші її завдання, про діяльність українських послів у соймі й парламенті, про експлуатацію робітників, про ославлені так зв. "порції" – форми винагороди за працю і т. д. Цінні й актуальні були критичні думки Навроцького про австрійське фінансове право, податкові реформи, порівняння земельної й міської ренти. Чужинні вчені тоді й пізніше із признанням згадували соціологічну працю Навроцького "Піянство й пропінація в Галичині", написану в 1876-77 роках, видану 1882 р. в серії публікацій женеvської "Громади".

Численні публіцистично-полемічні праці Навроцького на тему соціально-економічної політики часто були забарвлені сатирою, яка ще більше притягала до його доказових цифр увагу і своїх і чужих. З важливіших його праць треба згадати "Visum Repertum", "Шляхетні захитники народу", "Подвійна крейдка", "Клясові інтереси й інтереси народу", "Економічна реставрація", "Za wolność waszą i naszą", "La Pologne et les Habsbourgs", і ін., друковані переважно в "Правді" й "Ділі".

Цікавився Навроцький "соціалізмом" Моруса, Овена й іншими тогочасними суспільними течіями Зах. Європи, але вважав, що "поза університетською катедрою, на полі дійсного життя, соціалізм єсть неосушимою мрією"... Признавався в листуванні з Драгомановим і О. Терлецьким, що йому трудно було розібратися в суперечностях різних соціалістичних доктрин, бо находив у них, як і інші його товариші-народовці, приманливі гасла демократії, гуманітаризму, часто нереальні проекти нового суспільного ладу, а водночас – і заперечення демократії та національності, які збуджували в багатьох недовір'я. Навроцький і його товариші шукали рівнобіжного й однозгідного розв'язання національного й соціального питання, так тісно сплетених у реальному житті рідного народу.

Драгоманову і Терлецькому Навроцький писав, що він не мав часу познайомитися "із сице-нарицаємим соціал-демократизмом", бо йому противні якісь соціальні системи "апріорі", він-бо воліє факти й індуктивну методу їх аналізу й критики. "Відома річ, – писав Навроцький, – що беззглядний соціалізм і беззглядний націоналізм виключаються взаємно. Соціалізм є рідною дитиною космополітизму і для того ворогом всякої національності. А, крім того, космополітизм має рацію тільки при вічній згоді поміж народами, а в поодиноких народів тільки тоді, коли вони великі, сконсолідовані й цивілізовані. Всього того ми не маємо, тому не можемо кидатися в руки беззглядного соціалізму"... Кволість українського робітничого пролетаріату, легковаження інтересів селянських мас марксизмом, чужинецький політичний тиск, стримування українського культурно-національного розвитку, – це були обставини надто промовисті в українській дійсності; вони найкраще переконували Навроцького та його послідовників, згодом провідних громадських діячів, що протиставитись їм можна тільки збірними національно-об'єднаними зусиллями.

З пієтизмом ставився до пам'яті В. Навроцького І. Франко та часто користувався з його посмертних матеріалів у ранніх соц.-економічних студіях і публіцистиці 80-их років; признавався до ідейного зближення з Навроцьким один із найбільших сподвижників громадсько-економічної розбудови галицької України Євген Олесницький, як і прибулий з-за кордону довголітній її реалізатор Василь Нагірний, котрий став до громадської праці відразу по смерті Навроцького 1882 р. У тій атмосфері виховувалися й відчували на собі великий вплив ідей Навроцького громадські діячі наступної доби, які виступили на сцену національних змагань у 1890-их роках.⁴⁷

7. Досвід з невдач кредитових установ 1870-1880 років і намагання координувати громадсько-економічну організацію

На початку 80-их років тривала економічна скрута, падали ціни на хліборобські товари на європейських ринках, а в Галичині не допомагали півзаходи австрійського уряду, щоб спинити зубожіння сільського й маломістечкового населення (закони проти лихви з 1877 р. для Галичини й Буковини чи перші дрібні суми в державних і крайових бюджетах для піднесення хліборобської культури). Продовжувалися ліцитації дрібних господарств; нездорові кредитові відносини були найпекучішою проблемою на межі нових соціально-економічних перемін, супроти яких часто були безрадними уряди та особливо безпомічними нижчі соціальні прошарки населення.

Для заможнішого міщанства існувала ще від 1843 р. кредитова установа Галицька Каса Ощадности, заснована на підставі спеціального цісарського привілею, з правом приймати вклади з пупілярним (опікунчим) забезпеченням і видавати дешеві кредити. Велика земельна власність також мала ще з тих часів свою крайову кредитову установу Галицьке Кредитове Товариство Земське для довготермінових гіпотечних позичок, з привілеєм стягати борги за допомогою адміністраційної покари.

Для влаштування селянського кредиту був у Львові в 1876 р. створений "Ц. К. Упрівілеєний Селянський Заклад Кредитовий", відомий під популярною назвою "Рустикального Банку", з правом видавати довжні листи й комунальні облігації, давати завдатки на збіжжя та закуп господарського приладдя, також купувати й продавати нерухомости, тобто переводити парцеляційні операції великих земельних маєтків.

Між засновниками того банку були: тогочасний галицький греко-католицький Митрополит С. Литвинович, князь Кароль Яблоновський, барони брати Август і Микола Ромашкани, один з тогочасних передових українських політиків Юліян Лаврівський та львівський правник д-р Фрід. Але в історії галицьких відносин отой нібито "Селянський Банк" набув сумної слави. Його управи, вдаючись до спекуляції, послуговувалися несовісними агентами в краю. Вони намовляли несвідомих селян до високовідсоткових гіпотечних кредитів, з оплатою високих адміністраційних коштів та відсотків за проволоку сплати боргів. Така практика банку довела тисячі селян і дрібних міщан до господарського занепаду, багато їх майна перейшло тоді в чужі руки. Врешті-решт той банк також, внаслідок такої спекуляційної легкодушної практики, підпав ліквідації.

Подібна доля і другої кредитової установи того часу, що також ніби мала рятувати західньо-українське село. 1873 р. віденське міністерство внутрішніх справ затвердило представникам так зв. Староруської партії концесію